

***Daímon*'suz Bilim?**

Hasan Ünal Nalbantoğlu*

Max Weber'in aslında 1918-19'da öğrencilere yaptığı ve artık 'bilim sosyolojisi' klâsikleri arasında okunan, konuşması, "Uğraş olarak Bilim" (»*Wissenschaft als Beruf*«) metnini bir an için hatırlayalım.¹ Bilim ve akademik alanın bugün gelip dayandığı noktanın erken işaretlerini Weber'in konuşmasında rahatlıkla bulabiliriz; çünkü kendisi o konuşmada akademik gidişat hakkında, sonradan doğrulandığı aşikâr görüşünü şöyle dile getirmektedir:

"Nietzsche'nin 'mutluluğu icad eden' 'son adam' ı yerden yere vuran eleştirisinden sonra, bilim temelinde yaşama hükmetmek tekniğiyle mutluluğu erişilebileceğini müjdeleyen safdil bilim iyimserliğini artık bütünüyle bir yana bırakabilirim. Kim inanır ki buna?—üniversite kürsülerini ya da editörlük koltuklarını işgal eden bir kaç koca çocuktan başka."²

Weber'in, tanrılar, peygamberler ve bilgelerin terk-i diyâr eyledikleri, kutsallık yitimine uğrayan, devletin ayrıcalıklı kulları binlerce profesörün ve onların benzeri zayıf ikamelerin üniversite sınıflarında kehânetde bulunmak üzere peydahlandığı,³ 'büyüden arı,' kimin neye hizmet edeceğinin belirsizleştiiği, Nietzsche'nin nitelemesiyle ruhlardaki çölün büyüdüğu şu modern dünyada, boy atarak kitap pazarını [*der Büchermarkt*] dinsel-mistik ya da değil yaşantılara ilişkin saçmalıklarıyla kaplayan zayıf ikameleri [*das Surrogat*]⁴ ya da gösteriş delisi tüm >*Ersatz*<'ları batırırçasına söyledikleri ve örneklediği

* Prof. Dr. ODTÜ, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü çalışanı. Bu metin, daha önceki bir kongre metninin ["Üniversite A. Ş. & *Ersatz* Bilim," **Felsefe ve Sosyal Bilimler Sempozyumu: Muđla Üniversitesi Felsefe ve Sosyal Bilimler Sempozyumu Bildirileri** [05-07 Ekim 2005], (Ankara: Vadi Yayınları, 2006): 393-404.] sonradan Karaburun Bilim Kongresi (Eylül 2006) için hazırlanan konuşma vesilesiyle yeni bir yönde evrilmesi sonucu şekillenmiş; daha genişletilmiş bir versiyonu da "*Daímon*"unu yitiren Üniversite" başliğıyla **Toplum ve Bilim**, No. 109 (Haziran 2007): 181-200de basılmıştır.

¹ Max Weber, »*Wissenschaft als Beruf*«, **Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre** (Copyright © 1999 Institut für Pädagogik der Universität Potsdam Prof. Dr. E. Flitner [flitner@rz.uni-potsdam.de]): 524-555 [İng.: "Science as a Vocation," **From Max Weber: Essays in Sociology**, tr. by Hans Gerth and C. Wright Mills (New York: Oxford University Press, 1946): 129-156].

² »Daß man schließlich in naivem Optimismus die Wissenschaft, das heißt: die auf sie gegründete Technik der Beherrschung des Lebens, als Weg zum G l ü c k gefeiert hat, – dies darf ich wohl, nach Nietzsches vernichtender Kritik an jenen »letzten Menschen«, die »das Glück erfunden haben«, ganz beiseite lassen. Wer glaubt daran? – außer einigen großen Kindern auf dem Katheder oder in Redaktionsstuben?«, »*Wissenschaft als Beruf*«: 540. [İng.: "Science as a Vocation,"]: 143]

³ Weber'in deyişiiyle: »*Tausende von Professoren als staatlich besoldete oder privilegierte kleine Propheten in ihren Hörsälen ihm seine Rolle abzunehmen versuchen*«.

durum düpedüz ya üçkağıtçılık ya da kendini-aldatmadır.⁵ Eklemiş olalım, belki de çoğu durumda ikisi birden. Aynı konuşma bugün hâlâ akademik uğraşı seçenlerden benzer şarlatanca vak’alara olanak tanıyan nesnel gidişat karşısında sergilemeleri beklenen tutuma da dikkatimizi çekiyor. Bu nedenle, yeni koşulların düşün faaliyetini üzerinde yarattığı baskının, böyle olunca bilim insanlarının içine itildiği bazı açmazların sınırlı ölçüde olsa da deşilmesi yazımızın kapsamına giriyor. Bu bize Antik Çağ’dan beri değinile gelen ve ‘esin perisi’ olarak ifade edilemeyecek şu *Daimon* sözcüğünü hatırlatıyor. Öyle ya, bilim ve düşün insanı eğer *daimon*’u artık ona yoldaşlık edemiyorsa bu uğraşta - ki kültür kapitalizminin baskısı bu *daimon*’u kaçirtma yönündedir – o zaman ne gerek var ki bize empoze edilen düşünce şablonlarının ötesinde düşünmeye ve araştırma yapmaya. Gel gör ki pek öyle değil.

Burada ilk elde düşünülmesi gereken üniversitenin içine düştüğü yeni koşullardır. Günümüz ‘kitle üniversitesi’ne özgü sözümona demokrasi altında eski *universitas scholarum* ve *universitas literarum* ve Von Humboldt’un despotik ulus-devlet boyunduruğunda da olsa hayata geçirilmesinde büyük rol oynadığı üniversite idealinin vazgeçilmez unsuru “fikirlerle yaşamak” (Gadamer) nerdeyse çökerken, pazara indeksli yetkinlik sayılamayacak dar ‘uzmanlaşma’ ve pratik ‘ne işe yarar’ (*cui bono*) düşüncesinin ‘yükselen değerler’ oluşturmasından sorumlu yeni koşullar üniversiteleri de pençesine almaya başladı. Yeni yetişen fikir işçilerinden giderek beklenen de onların bağımsız düşünmesi değil, çerçeveleri tanımlı ve çoğu zaman hem ulusal hem de uluslar arası devlet ve özel teşebbüs çıkarlarına güdümlü araştırmaları gerçekleştiren insan-makineler ordusu saflarında yer alarak sınırlı becerilerini bu ulvî amaçlar doğrultusunda seferber etmeleri. “Beyaz yakalı işçi”ler ordusundan söz ediyorum. Güzel bir Amerikanca deyişle, üniversitede bilim çalışmanı bile olsa “white-collar worker.”

“Beyaz yakalılar” üzerine yazanlardan bildiğim ilk kişi olan Siegfried Kracauer bir yazısında (1920’lerin sonu), zamanındaki ‘uzman kültürü’ denen şeyin sadece uzmanlaşılın dardar bir alana hapsediğünün, kaçınılmaz olarak da geniş toplumsal manzara karşısında miyopluğa düştüğünün, bunun ise özellikle siyasi çalkantılı bir dönemde sorumsuzlukla bir tutulması gerektiğinin altını çizmekteydi. Aslında, ‘uzmanlık’ sayılan çoğu uğraşın hiç de gerçek anlamda bir uzmanlık sayılamayacağına [*»in Wahrheit kein Sondergebiet ist«*] dikkatleri çeken Kracauer, bugünün çoğu boş lâf ve alabildiğine ideolojik ‘disiplinlerarasılık’ çağrılarını da önceden sezmişcesine, ‘uzman kültürü’nün bir anlam taşıyabilmesi için uzmanlaştığı ayrıntıları daha kapsamlı bir modeli besleyecek biçimde seferber etmesi gerektiğini vurguluyordu.⁶ ‘Yeni kapitalizm’e uyarlı şimdiki kültür pazarının diğerlerini örnek olarak kendi bünyesinde geliştirdiği şirketler dünyası için de gereken ‘vasıflı’ - bu da kuşku götürür ya – yani ‘uzman’ işgücünün, ‘usta’lığa özgü bilgi üretiminden, iğne oyası iş çıkaran, alanının sözcüğün tam anlamıyla

⁴ Weber’in tümcesi şöyle: *»als Ersatz sich aufputzen oder ein Surrogat schaffen in allerhand Arten des Erlebens«* [altını ben çizdim]

⁵ *»Das ist einfach: Schwindel oder Selbstbetrug.«*, Weber, *»Wissenschaft als Beruf«*, **A.g.e.**: 551-552, 553. [İng.: “Science as a Vocation,” **A.g.e.**: 153, 154-155.]

⁶ Siegfried Kracauer, *»Der Fachmann«* [1931], **Schriften**, Band 5/2 [Aufsätze 1927-193] (Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1990): 404.

uzmanı akademisyen türünden çok farklı olarak, ‘tekno’laşan ve seri imalata özenen bilim alanlarında uyulan kalıplara dayalı tekdüzelik ve kısırlaşmayla birlikte gittiğini söyleyebiliriz.

İnsan bilimleri alanından da bu duruma hem de sanki tam tersini istemiş görünen uçta örnekler de getirmek mümkündür. İlk bakışta ampirisist-pozitivist felsefenin boyundurundaki söylemlere karşıymış görünen şatafatlı, ama bazıları daha baştan kültür piyasasında metaya tahvil edilebilirce paketlenmiş karşı-söylemleri, sözgelimi postmodernliği, kurgusökmüçlülüğü ve çokkültürlülüğü, vb. pazarlayan akademik-kültürel uzmanlıklardan söz ediyorum. Bol da lâf salatası sergileyen bu sözde köktenci söylemlerin hangi tür iktidarlara yatırım yaptıklarını ve sonunda nesnel olarak neye hizmet ettiklerini sorguladığımızda, statükoya örtük hizmet vermek ötesinde tutucu, hatta gerici olduklarını görmek zor değildir. Malvarlıklı üniversiteler için de değişik nedenlerle bu gibi söylemleri kültür piyasalarında tuttuğu için ‘kültürel *show*’ dünyasında ‘yıldız’laşan, bazılarının da bu statüsünden biraz fazla hoşlandığı güncel ‘kuramcılar’ı arada bir yüksek ücretlerle davet etmek ‘kültürel sermaye’ birikimlerinin artmasına yardımcı olur. Başlarda ‘fikirlerle yaşamayı’ seçenlerin bir kısmı bile bu yaygın baskı ve övgüye dayanamayarak, aynı kültürel sermayeye katkı yapan nadide bitkiler sıfatıyla şirket-üniversitelerin vitrininde (*showcase*) sergilenmeye razı olurlar. Öte yandan, aynı süreçte üniversitedeki akademik çalışanların çoğunluğu bir tür ‘vasıfsız fikir işçi’ statüsüne indirgenmek tehlikesi altına girer. Düpedüz ‘beyaz-yakalı işçilik’ tir bu, kimse kendini fazla aldatmasın.

Ulus-devletin de bu gidişata katkısı hiç azımsanamaz. Kendi ideolojik aygıtı olarak gördüğü üniversiteleri özgür düşünce istendiğinde acımadan döverken, uysal günlerinde sevip de koruduğu eski üniversiteye desteğini gittikçe çektikçe, buna karşın öğrencisini ‘müşteri’ olarak gören özel üniversite işletmelerine alabildiğine izin verdikçe, onlara özgü işletmeci yavandilinin giderek harbi devlet üniversitelerindeki yönetimlerce benimsendiğine tanık olunuyor. altında özetlenebiliyor: “Özkaynaklarından beslenen, sürdürülebilir üniversite modeli” (İngilizcesiyle: *sustainable, self-reliant university*) sloganı ise bunun ideolojik kılıfı. Bu deyişle, ilk başta sanki çok güzel bir şeyden söz ediliyor gibidir. Kendine yeterli, devlet sultanından olabildiğince uzakta, özgürce araştırma ve tartışma yapılabilen bir üniversite yapıyı hep istemez miyiz? Zaten devletin üniversitelerden elini çekmesi bir kısmımız yarım ağızla söylese de uzundur beklenen bir düş değil miydi? Politik müdahalelersiz bir üniversite özerkliği tam anlamıyla işlemeye başladığında gönül ve kafa rahatlığıyla bilim yapmaya yönelmeyecek miydi akademisyenlerimiz? Bu şimdilik mümkün olmayan bir düş elbette. Ama hiç değilse hocaların şu geçim koşulları düzeltilsin en azından. Bakın özel üniversitelerde daha yüksek paralar ödeniyor, lojman var, vb. (Bu gerekçeyle hemen devlet üniversitelerinden istifa edip de cumburlop özel üniversitelere atlayan aritmetik ortalama için bunun ekonomik bir seraba dönüştüğüne de tanık oluyoruz.şimdilerde. Hep şu piyasalar!)

Bu arada, akademik endüstrinin giderek fazla esnekleşen koşullarının ‘müşteri’leştirdiği öğrencilerin doldurduğu sınıfların zaten para darlığı içindeki hocaların düşünmesi, araştırması için gerekli zamanı ve enerjiyi tükettiği iddiasıyla sürekli karşılaşılır. Bu iddia birçok örnek için doğrudur kuşkusuz, ama ancak bir yere kadar savunulabilir. Sözgelimi

görece özerkliğin ve hoşgörünün kısmen işlediği bir devlet üniversitesinin tüm olanaklarından yararlanıp, böyle demokratik ortamları sonuna dek istismar eden,⁷ örneğin, yönetmeliklere aykırı olarak küçük sınıflara dilediği saat kadar ders verip, hatta fırsat buldukça derslerini kendisinden daha budala bulduğu başkalarının sırtına yıkıp para, proje, statü ve iktidar peşinde koşan ‘kifayetsiz muhteris’lere de pekâlâ rastlanabiliyor. O kurnaz- budalalar da pek suçsuz değildir bu boyun eğişte herhalde. Bu durumların özellikle öğrencilerin gözünden hiç kaçmadığını da eklemeye gerek yok.

Böylesine boş iddiaların tam da tersine, yazılacak eserlere, hatta revaçtaki bilimsel projelere ışık tutacak çoğu teorik nokta ve sezilerin esasen ders ve seminerlerde, öğrenciyle diyalog içinde kavrulduğunu, çoğu sezginin de apansızın önceden tahmin edilmeksizin bu ortamlarda ortaya çıkabildiğini hepimiz biliyoruz. Sırf bu olgu bile ders vermekle araştırma yapmayı sanki birbirine karşıtmış sanan ya da kurnazca öyle göstermeye çalışan *daímon*’suzların en iyi deyişle ne dediklerinin farkında olmadıklarını gösterir.

Şimdi de bu safsatanın gözden kaçırdığı birkaç noktaya geelim. İlki, mevcut kaynakları en etkin biçimde kullanmak ve üstüne bir de kendine yeterli olmak için yeni kaynaklar yaratmanın şimdilerde dayandığı tek bir mantık var; o da ‘kârlılık’tan ibaret düpedüz ‘pazar mantığı’dır. Yatırımları, arazileri olan, hatta devlet desteğinin azaldığı koşullarda, bilimsel eğitimi besleyecek özkaynakları yaratmak amacıyla kendi dışındaki firmalar, işletmelerle, bankalarla işbirliğine girerek kâr ve faize yönelen, rant amaçlı arazi yatırımlarına girişen ve/veya kendi arazilerini bu maksatla kullanıma açan bir üniversite (hatta devlet üniversiteleri). Usandırana dek ‘pazar rasyonalitesi’nden dem vuran tüm saçmalıkların ideolojik amaçlı hasıraltı ettiği aynı pazarın usdışılığa alabildiğine açık kuralların buyruğuna teslim olmakta bulur bu işleyiş kendini sonunda. Böylece, kısa yoldan şu eski Alman tabağı ‘kültür’ün önemli ögesi, Cumhuriyetimizin de bir zamanlar el üstünde tuttuğu »*Bildung*«a ‘bye bye’ diyebiliriz şirketleşen bir üniversite ortamında.

İkinci ve üzerinde pek de düşünülmeyen çok önemli, hem de teorik bir nokta daha var: ‘Siyasi devlet’ karşısında değil ama tüm iç çelişkilerini de yansıtarak o devletin şekillenişinde esas rolü oynayan ‘sivil toplum’ aynı ‘siyasi devlet’le koyun koyunadır diye düşünüldüğünde, tüm eğitim kurumları gibi üniversitelerin de “devletin ideolojik aygıtı” (DİA) olarak işledikleri hemen göze çarpar. Hem de salt devlet üniversiteleri değil, özel üniversitelerin de. Althusser’in kısmen Gramsci’den esinle ama daha da önemlisi Fransa sahnesini içinden gözlemleyen biri olarak ‘taslak’ diye öne sürüp de tartıştığı bu konu ayrıntılı işlenmeyi hâlâ bekliyor. Bu önemli nokta dikkate alındığında,

⁷ Max Weber’in başvurduğumuz yazısındaki şu cümle bugün daha da geçerli: “Demokrasi gerekli olduğu yerde kullanılmalıdır yalnızca.” / »Die Demokratie da, wo sie hingehört.«, Weber, »Wissenschaft als Beruf«, **A.g.e.**: 529. [İng.: “Science as a Vocation,” **A.g.e.**: 134.] Çalışanlarının, demokrasinin kişilerden gerektirdiği sorumlulukların bilinciyle, ‘görece’ özerk bu ortamın hakkını vererek (ya da bireysel çıkarları uğruna kötüye) kullanıp kullanmadıkları elbette ayrı bir tartışma konusudur. Dikkat edilirse, burada özellikle söz konusu olan, devletin gözetimi altında da olsa akademik ‘çalışanlar’ın darbeci müdahale dönemleri dışında görece nefes alabildikleri bazı devlet üniversiteleridir; yoksa birazdan değineceğimiz gibi, bir yandan devlet boyunduruğundan bağımsız bilim çıtırtkanlığı yaparken, öte yandan aynı devletten sonuna dek arpalanan sözümona ‘vakıf-’ aslında ‘şirket-üniversite’ ortamları değil.

somutta söz konusu ister şu devlet üniversitesi ister şu özel üniversiteymiş, hiç farketmez.⁸ ‘Küçültülmesi’ ideolojik sloganı altında sanki nüfuz alanının giderek daraltıldığı izlenimi verilen ulus-devletin gerçekte artan ölçüde ‘derinleştiği’ de bir gerçektir üstelik.⁹ Şimdiki ulus-devletin sorumluluk ve yükümlülükleri dışında kurulan özel üniversiteler (vakıf üniversiteleri) bir yandan eskiden ulus-devletin üstlendiği, kişinin öncelikle devlete, ardından millete hayırlı evlât yetişecek biçimde kültürlenmesi (*Die Bildung*) idealinin bir yana bırakılmasında etkin rol oynarken, öte yandan “devletin ideolojik aygıtı” (DİA) olarak kutsal (!) görevlerini sürdürmeyi bu işlevin sanki tersiymiş görünümü altında örtük olarak sürdürmektedirler. Hem neden sürdürmesinler ki, hele devletten alabildiğine arpalanıyorsalar? Savundukları pazar ideolojisi gereği tümüyle kendi kaynaklarına dayanmaları beklenen özel üniversitelerin en azından bir kısmının, sürekli geveledikleri devletten bağımsız olma, özerklik vb. ideolojik savları tümüyle hayata geçirmek yerine, eleştirdikleri ulus-devletten hâlâ yardım almayı sürdürmeleri onların ‘ethos’u hakkında çok şey anlatır bizlere.

Madem ki işlerdeki durum şimdilerde böyle, şu soru hâlâ kafamızı karıştırmıyor mu? Bilim insanında yarattığı tüm ikircikliliğe karşın, bu çıplak gerçekler karşısında neden kimileri inatla değişik düşün uğraşlarına onmazcasına sarılarak şirketleşmesi nerdeyse tamam günümüz kitle üniversitesi ve öteki akademik çatılar altında ya da dışında ‘bilim’ (*Wissenschaft*) uğraşı sürdürmeye çalışmakta? Bu insanlar Weber’in yukarıda vurguladığı seçimi nereye dek gerçekleştirebilirler hâl ve gidişin dayattığı ‘işlergerçeklik’

⁸ Farklı üretim tarzlarını barındıran tarihsel “toplumsal formasyon” sözcüğünü tarihsiz ‘toplum’ sözcüğü yerine kullanmayı yeğleyen Althusser “[o]lgun capitalist formasyonlarda eski egemen *Devletin İdeolojik Aygıtına* karşı verilen şiddetli bir siyasal ve ideolojik sınıf mücadelesi sonunda egemen kılınan *Devletin İdeolojik Aygıtının*, *öğrenimsel ideolojik aygıt* olduğu düşüncesindeyiz” diye yazarken, bu yazıdaki iddiamızı destekler yönde şunları eklemeyi de ihmal etmez. “Ancak, büyük çoğunluğu *özel* kurumlar olduğu için, kamu statüsüne sahip bulunmayan kurumları ne hakla *Devletin İdeolojik Aygıtları* olarak kabul ettiğimizi sormak için [bu] gözlemimize karşı çıkanlar olacaktır... Gramsci daha o zaman, tek cümleyle, bu itirazı öngörmüştü. Kamu ve özel ayrımı burjuva hukukunda yer alan ve burjuva hukukunun ‘iktidarını’ uyguladığı (bağımlı) alanlarda geçerli olan bir ayırımdır. Devletin alanı bu ayırımın dışında kalır, çünkü devlet alanı ‘hukuk-ötesi’dir. Egemen sınıfın *devleti* olan devlet ne kamusal ne de özeldir, tam tersine her türlü kamusal ve özel ayırımının ön-koşuludur. Aynı şeyi şimdi de DİA’larımız için söyleyelim. DİA’ları gerçekleştiren kurumların özel ya da kamusal olması pek önemli değildir. Önemli olan işleyişleridir. Özel kurumlar aynen DİA’lar gibi ‘işleyebilir’ler. Bunu kanıtlamak için DİA’lardan herhangi birini biraz derinlemesine analiz etmek yeterli olacaktır.” Louis Althusser, **Yeniden Üretim Üzerine**, çev. A. Işık Ergüden – Alp Tümertekin (İstanbul: İthaki Yay., 2006), “İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları (Bir Araştırma için Notlar)”: 381, 373-374. [altını ben çizdim]

⁹ Yanlışlanmaya açık şu iddiayı öne sürmeden geçmeyelim yeri gelmişken: Bu ‘derinleşme’ kurulu düzenin güvenlik sorununu çözmediği gibi, tersine artırır. ‘Yeni kapitalizm’ koşullarını güvence altına alması beklenen şimdinin devleti ‘*moral economy*’ de denilen eskinin ‘gelenekler ekonomisi’ne sivil toplumun yeni çelişkilerinin indirmekte olduğu son darbeyi de kaçınılmaz olarak yansıtır. Üniversitenin yerleşik gelenekleri de aynı gelişmeden payını almaktadır doğal olarak. Bıraktık ulus-devletin sürdürmesi beklenen ‘hayali cemaat’ in temsil ve güvenliği meselesini bir yana, görünürdeki tüm teknolojik vb. ilerlemelere rağmen, toplum gittikçe eskileri yanında daha da kırılınlaşan yeni fay hatlarıyla bezenmiş bir topografyaya dönüşmektedir devletin derinleşmesiyle aslında. Bu yeni durum da yepyeni güvenlik sorunlarıyla yüzyüze bırakır onca görüngü (zenginlik, yoksulluk, suç vb.) barındıran sivil toplumu yerinde ve düzen altında tutması beklenen devleti. İşte, devletin ‘derinleşmesi’yle birlikte ister istemez gelen devletin ‘meşruiyet krizi’ de bundan ötürüdür.

(*Wirklichkeit*), aslında ‘işlermiş görünen’ ama piyasaların iniş çıkışına bağımlılığı nedeniyle pek de işlemeyen (örneğin öğretim elemanı istihdamı ve maaşları konusunda) görünür gerçeklik karşısında?

Önümüzde uzanan ve belki de uzun sürünebilir bir geleceğe damgasını vuracak görünen ‘uzmanlaşma’nın birlikte getirdiği yavanlaşma, zaten bilinenlerin yeni kılıflarla biteviye sunulmasıyla gelen ‘sıkıcılık’ bilime (*Wissenschaft*) için geleneklerin de düşmanı hiç kuşkusuz. Bu gerçeklik karşısında söz konusu ‘dışarıdakiler’in - hele bir de ‘amatör’seler (*amatore*= âşık) - ne denli kırılğan konumlarda olduklarını da görmemek elde değil. Steiner’in şu yazdıkları umut tazeleyici:

“Belli başlı denence ve içgörüler ‘çokbilmiş’ [*the dilettante*], genellemeci ve amatör olanlardan gelebiliyor (örn., eski yunanca Lineer B yazısının şifresinin çözülmesi). Esin programa gelmez. En temel içsezi ‘canı çektiğinde çıkar gelir ve arzularımıza kulak kabartmaya gerek bile duymaz.’...yaratıcı başarı Eflâton’un ‘*mania*’ dediği şeyden kaynaklanır.”¹⁰

Sanırım alanımızın hem yeni ‘managerial’ sınıfı hem de her zamanki bilim pratisyenliğinin aritmetik ortalaması, kendilerinin sorgusuz sualsiz kapıldığı akıntı karşısında böyle ‘manyak’ların karşı kürek çekmelerine ilk elde gülüp geçiyorlardır. Gene de, modern zamanlarda herhangi bir işi ağırsız başım sürdürmeyi seçen aritmetik ortalamayı saplantıyla bilim-düşün uğraşını yaşam tarzı haline getirenler hakkında ‘kurumerak’a¹¹ sevkedilen bir şeyler var. Sakın bu saplantı, ‘şey’ler karşısında duyulan şaşkınlık, hayranlık, saygı ve coşku dolu bir başka tür çekimle yakından ilişkili olmasın?

Evvel zaman içinde Eflâton adlı biri, tanrıların habercisi *İris*’in babası *Thaúmas*’ın adından türeterek ‘hayret-hayranlık-şaşkınlık’ (*thaúma*) diye yorumladığı bu titreşimin felsefe yapmanın, feylesofluğa soyunmanın başlangıcı olduğunu *Theaitetos* diyalogunda (155c-d) Theaitetos ve Sokrates adlı birilerinin ağzından şöyle dile getiriyordu:

Theaitetos: Tanrılar şahidim olsun, Sokrates. Bu şeylerin manasını düşündükçe hayretten kendimi kurtaramıyorum, onlara bakarken bazı bazı, doğrusu, başımın döndüğü oluyor.

Sokrates: Evet. Bu da gösteriyor ki dostum, Theodoros senin hakkında hükmünü verirken çok doğru bir duygunun tesiri altında kalmıştır. Çünkü feylesofu başkalarından ayıran vasıf da, işte bu duygudur, bu hayrettir. Felsefenin

¹⁰ George Steiner, **Lessons of the Masters** (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2003): 177. Steiner’in örtük göndermede bulunduğu kişi genç yaşta trafik kazasında ölen İngiliz mimarı ve amatör bir filolog sayılan Michael Ventris’dir. Karşılaştırılabilecek başka metin yokluğunda ve amatörce içseziyle Lineer B alfabesini çözen Ventris’in bu eşsiz başarısı, bu aşk, sevdâ dolu uğraşının semeresi Steiner’in vurguladığı “amatör” ruhunun neler başarabileceğinin tam da kanıtıdır. Zaten “*amatore*” sözcüğünün bir anlamı da ‘âşık’ değil midir.

¹¹ Bkz. aşağıda Not. 14.

başlangıcı da budur, başka bir şey değildir. İris'i Thauomas'ın kızı ilan eden de seçereler biliminden oldukça iyi anlayan bir kimse imiş.” [altını ben çizdim.]¹²

Sonunda ‘şey’lere toptan kayıtsız ama ikiyüzlülüğünden ötürü o ölçüde zararlı bir boş merakîliğin kol gezdiği günümüzde bile bu ‘hayret’in, bu doğurgan şaşkınlığın neden birilerini kapıp götürdüğü sorusuna elbette kesinkes yanıt getirilemez. Gene de bir noktayı biraz irdelememizde yarar var. Antik Yunan dilinde ‘*thaumázein*’ olarak ifade edilen ‘hayret’ (*das Er-staunen*) ile bu sözcüğün hem zamanla Almanca’da kendiliğinden oluşmuş türevleri hem de bizzat Heidegger’in Almanca’dan türetmeleri ve bu çaba gerisindeki esas derdini bir başka yazıda ele aldığımdan¹³ burada yinelemeyeceğim. Bu çekim gücünün günümüz bilimi için de taşıdığı önemi Gadamer’in bir başka etkinlik, sanat üzerine şu yazdıklarından çıkarmak da mümkün:

“Gördüğünün sözgelimi kendini alıp götürmesi, gördüğü şeyde kendini unutuvermesi ve ondan kurtulamaması merakın da bir özelliğidir. Ama merak nesnesinin ayrıklığı, onun temelde kimseyi ilgilendirmeyişi ve etkilemeyişidir. Gözleyen için bir anlamı yoktur onun. Kendisini toparlamak için gerçekten geri gelmesine yol açacak hiçbir şey yoktur nesnede. Çünkü burada ingenin çekimini yerleştiren şey sadece biçimsel bir yenilik yani soyut bir başkalıktır [*die formale Qualität der Neuheit, d. h. der abstrakten Andersheit*]. Çekimin diyalektik tamamlayıcısının sıkıntı ve duyarsızlaşma olması gerçeği de bunu apaçık göstermektedir..”¹⁴

Bu arada, Nietzsche’den de kaynaklanan güçlü bir “düşün fırtınası”nın etkisi altına girdiği anlaşılan Weber, modern insanın kutsallıktan arınmış bir dünyada [*Entzauberung der Welt; entzauberten Welt*] yaşıyor oluşuna işaret etmekle kalmaz,¹⁵ konuşma başlığının da açıkca hissettirdiği üzere, ‘bilim insanı’nın da yeni koşullardan nasibini alacağına altını çizmekteydi. Ama hemen ardından, bu koşullar altında bile “dünyanın anlamı”nın [*Sinn der Welt*] aranmasının bazılarınca sürdürüleceğini, üniversitede araştırma ve eğitimin de bu arayışın bir parçası olduğunu, dolayısıyla da bu işi salt dar bir meslek olarak görmeyerek ‘fikirlerle yaşamayı’ kendileri için yaşam boyu uğraşa [*Beruf*] dönüştürmeyi seçen kişilerin can hanelerini kaplayıveren *daímon*’un çağrısına uyarak çalışmayı sürdüreceklerini vurguluyordu. Kolay çevrilemeyen, göndermesi bol bu *daímon* ne menem bir şeydir, önemine birazdan geleceğiz.

¹² Sokrates burada Hesiodos’a ve eseri, *Theognis*’e (780) örtük imada bulunuyor. Yer yer hatalı bir çeviri için bkz. Eflâton, **Theaitetos**, çev. Macit Gökberk (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Batı Klasikleri Dizisi, 1990): 39-40. Aristoteles’in de her tür bilginin başı olarak gördüğü işte bu tür coşkulu hayrettir.

¹³ Nalbantoğlu, “Üniversite A. Ş. & Ersatz Bilim,” **A.g.e.**: 399, Not. 16.

¹⁴ Hans-Georg Gadamer, **Wahrheit und Methode [Hermeneutik I], Gesammelte Werke**, Bd. 1 (Tübingen: J.C.B. Mohr, 1990): 131. [İng.: **Truth and Method**, tr. by William Glen-Doepel, ed. by John Cumming and Garrett Barden (London: Sheed and Ward, 1979): 111-112.]

¹⁵ »Es ist wie in der alten, noch nicht von ihren Göttern und Dämonen entzauberten Welt, nur in anderem Sinne. «, **A.g.y.**: 546. [İng.: 148]. Altını ben çizdim.

Weber Amerika ve Avrupa bilim çevreleri ve üniversitelerinin karşılaştırması üzerinden giderek, modern çağ koşullarında günün gereklerini göz ardı etmeksizin kendi *daímon*'unun çağrısına uyarak bilim yapmanın mümkün olduğu düşüncesindeydi. Konuşmasını da öyle bitirir zaten:

“Çalışmaya koyulacak ve insan ilişkilerinde olduğu ölçüde uğraşımızda da ‘günün gerekleri’ni karşılayacağız. Eğer her birimiz özyaşamının dokularını [diri] tutan *daímon*'unu [Almanca metinde, *Dämon*] bulur ve de ona boyun eğerse bu çabanın ne denli apaçık ve yalın olduğu görülecektir.”¹⁶

Tam da bu noktada Weber'in kullandığı *Dämon* sözcüğünün (antik Yunanca *daímon*) işaret ettiği karakter yapısının bu türden ‘kimileri’nde ne demek olduğunu irdelemek ve tartışmaya açmak gerekiyor.

Sokrates ve Nietzsche ile ilgili tartışma gündemine ara sıra geliveren ama çoğu Batı diline, bu arada dilimize de kolayca çevrilemeyen *daímon* sözcüğünün işaret ettiği şu kişinin can hanesinde oluşan ‘dalgalanma,’ ortaya çıkıveren ve ‘huy’a dönüşen ‘enerji’ acaba değişik tarihsel-toplumsal-kişisel nedenlerle akademik-kültürel yaşamın aritmetik ortalamasına aykırı düşenleri anlamamızda bize yardımcı olabilir mi? Burada ilk akla gelen de, bir çılgın Efesli’nin, Herakleitos’un sözleri: “Karakteri meşrebidir [huyudur] insanın” [*éthos ànthrópoi daímon*].¹⁷

Bir uyarıda bulunalım hemen: Aşağıda *daímon*'u az çok anlatan niteliklerin çoğu kez mecazlar yoluyla ifadelendirilebildiğini baştan belirtmek gerekir. Bunda da hiçbir mahzur yoktur modern bilimlere egemen kesinkelik (*Exaktheit; exactitude*) saplantısıyla doğa ve toplum süreçlerini açıklamalarda kullandığı kavramların çoğu durumda zorlama soyutluklar olduğu unutulmadığı ve usyürütüşümüz konunun gerektirdiği yoğunluk ve titizliği (*Strenge; rigour*) taşıdığı sürece. Kişinin bedencanında çalkantı yaratan bu *daímon* dedikleri şey her ne ise, insanla tanrısallık arasında belirsiz bir güç olarak düşünüldüğü kadim dünyada bile kişi ‘ben’liğine dışarıdan gelip vuran ama kavram olarak ele gelmeyen bir dipdalga gibi. En güzel örnek de *daímon*'una sıkca kapıldığını diyaloglarda itiraf eden Sokrates'tir. Görüldüğü kadarıyla, nerdeyse yarı-tanrısalmışçasına sözü edilen bu görünmez güç insanın istencini ezip geçen bir şey olarak da düşünülmüyor. *Daímon*, sözgelimi, İlyada'da sıkca geçen ve kahramanların çaresiz boyun eğdikleri *moíra* yani ‘kör kader’ dedikleri değildir.

Nedir *daímon* öyleyse? Belki tam da “davranışçı” ya da “bilişselci” modern psikologların yaygın sanısı tersine, asla birey ‘ruh’una indirgenemez, öte yandan kişiye de seçme şansı sunan bir kendini kaptırış. Sözgelimi, akademik bir kaptırma; hem de güncel akıntı

¹⁶ »Daraus wollen wir die Lehre ziehen: daß es mit dem Sehnen und Harren allein nicht getan ist, und es anders machen: an unsere Arbeit gehen und der >Forderung des Tages< gerecht werden – menschlich sowohl wie beruflich. Die aber ist schlicht und einfach, wenn jeder den Dämon findet und ihm gehorcht, der s e i n e s Lebens Fäden hält.« »Wissenschaft als Beruf«: 555. [İng.: “Science as a Vocation,”: 156]

¹⁷ Herakleitos, Fragman 119 (Diels-Kranz tasnifi)

karşısında kürek sallayarak. Dikkat edilirse modern bilimin saplantılarından bir ‘nedensellik,’ ‘neden-sonuç’ ilişkisinden dem vurmuyoruz burada. Bu nokta çok önemli olduğundan, aşağıdaki tartışmada hep zihnimizin gerisinde durmasında yarar var. *Daímon* bireysel bir haslet değildir; ama kişiye dışarıdan gelip onun bedencanına nüfuz ederek kalıcı haslete dönüşebilen bir tür barbarca istiladır. Yalnızca ‘birey’ nedir bilmeyen Antik çağ insanının değil, herşeyin kendi *ego*’sundan kaynaklandığı ideolojisiyle mücehhez günümüz bireyinin de canını birden kaplayıverip katettiği yoldaki çatalarda onun sınırlı ‘istenc’ini sınırcasına seçimle yüz yüze bırakıveren, bana kalırsa da ‘sonunda’ tarihsel bir toplumsal formasyonun labirentlerinde dolaşan, o formasyona içsel, görünmez bir yaşam enerjisi gibi düşünülebilir. Üstelik, bunun falanca kişinin huylu ya da huysuz, ya da birinin meşrebinin şöyle ya da böyle olmasıyla olan ilgisi hiç yok denilemezse de asgaridir kanımca.

Özetle, akademik çalışmayı, bilgi üretmeyi bazıları için her ne pahasına yaşam boyu uğraş kılan, bu uğraşı kişinin karakteri, huyu, meşrebi kılan her ne ise, *daímon*’dur o işte. Yinelerseniz, birinin ‘insani hasletleri’ (ya da yokluğu) ile ‘düşünür-akademisyen kimliği’ (ya da yokluğu) arasında bir bağ var ve biri diğerini kişiye özgü sınırlar içinde etkiliyor olsa da, biz burada birinin huysuzun teki ya da meşrebinin şuna ya da buna teşne olup olmayışıyla uğraşmıyoruz. Kişinin işinde vücûd bulan düşünsel (ya da sınırlı bir sıfatlandırma ile ‘akademik’) ruhudur öncelikle önemli olan; yoksa ruhsal bakımdan diyelim ki, ‘çatlak’ olup olmaması değil.

Türkiye’de *daímon* konusuna benzer bir anlamlandırma ile yaklaştığını düşündüklerimin belki de başında gelen Prof. Dr. Şerif Mardin’in görüşüne bu vesileyle yer vermek gerekir. Türk aydınında böyle bir enerjinin bulunmadığı görüşünde olan Prof. Şerif Mardin’in iddiasını alıntılayalım:

“«Daemonic» insan şahsiyetinin tümünü bir dalga gibi kaplama potansiyeli taşıyan herhangi bir tabii eğilimdir. Cinsiyetin kudreti, yaratıcının inadı, kızgınlığın yakıcılığı, iktidar hırsı insanın «daemonic» uzantılarının örnekleridir. «Daemonic» bir nesne olmaktan çok, saklı bir güç, insanın yaratıcı ve kahredici gücünün müşterek kaynağıdır. İnsan davranışının derinliklerine nüfuz etme insanın “daemon”unu şuurunda kabul etmeye ve anlamaya bağlıdır... «Daemon»un kabul edilmediği, maskelendiği ve yalnız «kötü» ile bir tutulduğu uygarlıklarda edebiyat ve sanat yüzeysel kalmaya mahkumdur. İslam (resmi) kültüründe (tasavvufun dışında kalan Ortodoks Şeriatçılıkta) ve bu arada Osmanlı kültüründe, «Daemon» «şer-şeytan»la bir tutulduğundan yaratıcı bir güç olarak ortada yoktur... Çağdaş düşünürlerimiz arasında da bir *Nietzscheen*’i yaratabildiğimizi sanmıyorum... Türk ruhbilimcilerinin de ekseriyeti «daemon»u kabul etmezler. Psikologlarımızın ekserisi ise «Kutu» psikolojisine (kutu doldurmakla yapılan psikolojiye) ve *behaviorism*’e özel bir eğilim gösterir.”¹⁸

¹⁸ Şerif Mardin, “‘Aydınlar’ Konusunda Ülgener ve Bir İzah Denemesi,” **Toplum ve Bilim**, No. 24 (Kış 1984): ss. 13-15.

Mardin'in değerlendirmesi çok önemli, doğurgan olabilecek ve düşünmeyi tetikleyici bir iddiadır. Öte yandan da 'meşrep'leri, 'huy'ları toplumsal vb. davalar uğruna kendilerini harcamaya sanki iten örneğin bazı geç Osmanlı aydınları düşünüldüğünde de kanımca oldukça ihtiyatla yaklaşılması gereken bir iddia. Üstelik, "Hristiyanlıkta da «Daemon» «şer-şeytan»la bir tutulmuyor muydu?" gibi bir soru ister istemez akla gelmektedir.¹⁹ Bu arada, değinmiş olalım, Nietzsche'nin de yerine göre *daímon*'a anlamca yakın düşer görünen Arapça 'cin' sözcüğünün - ki 'dehâ' demek olan 'genie'nin bu Arapça sözcükten geldiğini biliyoruz - karşılığı olarak Latince 'spiritus' sözcüğünü kullanıyor olması da oldukça düşündürücüdür.²⁰ Öte yandan, Nietzsche notunda 'cin'e (=spiritus) vurgu yaparken onu *daímon*'la aynı ya da benzer mi düşünülmektedir, şimdilik bu sorunun ucu açık.

Bugün üniversite gibi bilim kurumlarının çatısı altında çalışan bilim ve düşün insanı, Nietzsche'ninki denli yakıcı olmasa da Weber'in tartıştığımız konuşmasında vurguladığı şiddette bir *daímon*'a kapılmış, istenç dışından gelip çarpan böylesine bir güç kişinin meşrebini biçimlemişse, geçmişten şimdiye gelen bilgi birikiminin de katkısıyla kendiliğinden zorlamasız pekişen bu hâl, ilerleme, derinleşme ve gönençin ve belki niteliği başka bir tür iktidarın da kaynağı olarak düşünülebilir kimilerince.

Tartışma ve savımıza Antik dönemden dolanarak örnek getirmeye çalışalım. Eflâtun ve Aristoteles metinlerindeki en iyi örnek, bugün de kendisine 'doğa filosofları' (*phusikóí*)

¹⁹ Üstelik, tektanrı dinlerde uğradığı dönüşüm sonucu *daímon* sözcüğünün kesinkes «şer-şeytan» anlamına hapsedilebildiği de söylenemez. Şöyle yazar Kierkegaard: "Demonik olanın taşıdığı anlamlar zaman içerisinde değiştiği için, artık hiçbir şeyi imlemez hale geldi, o zaman da akla gelen tek şey, bu kavramın tanımını mümkün mertebe daraltmak oldu... Demonik olan nereye kadar psikolojinin sorunudur diye sorulursa, demonic olanın bir durum [!] olduğunu söyleyeceğim." Bkz. Søren Kierkegaard, **Kayı Kavramı**, Danca aslından çev. Türker Armaner (İstanbul: Türkiye İş Bankası Hasan Âli Yücel Klasikler Dizisi, 2003): "İyi Olana İlişkin Kaygı (Demonik)," ss. 117-137, özellikle 121-122, ayrıca 133.

²⁰ Nietzsche'nin ilgili notu şöyledir: »*gin ist arabisch und heißt spiritus (=g'inn)*.«; bkz. Friedrich Nietzsche, **Kritische Studienausgabe**, Herausgegeben von G. Colli und M. Montinari, **Band 12: Nachlaß 1885-1887** (Berlin: Verlag de Gruyter, 1988): I [24], 16.]. Sonradan bu yazının genişletilmiş versiyonunu hazırlarken okuduğum başka kaynaklar vesilesiyle Nietzsche'nin 'cin' sözcüğünü Latince *spiritus*'la karşılaşmasını sorgulamaa yol açan bir başka tarihsel ayrıntıya aklım takıldı. *İbn Sina Risâleleri*'nin (yay. Hilmi Ziya Ülken) ikincisinden anlaşıldığı kadarıyla, günümüzde bireyin 'can'ı karşılığı kullandığımız ve öteden beri hep aynı kaldı sandığımız Arapça *al-ruh* sözcüğü hiç değilse İbn Sina'nın devrinde, büyük olasılıkla da Latinceye yapılan çevirilerde bu ve benzer kavramlara getirilen karşılıklarda da , bugün Türkçe'ye 'Tin' diye çevirdiğimiz, Latince ve öteki bazı 'Batı' dillerinde *spiritus*, *der Geist*, *l'esprit* sözcükleriyle karşılanabilen kişi-dışı (tanrısal ya da değil) bir güç anlamında kullanılmaktaydı. Üstelik, *al-ruh* ile Arapça'da 'rüzgâr' anlamına gelen *al-rih* sözcüklerinin ikisinin de aynı kökten geliyor olması (Prof. Yasin Ceylan'ın verdiği bilgi), eski Yunanca'daki *psuché* sözcüğünün en eski anlamıyla ilginç bir benzerlik arz ediyor. Buna karşılık, gene o zamanlarda kişinin bedencanını anlatmak için bugün kullandığımız 'ruh' sözcüğü yerine, gene şimdilerdeki 'benlik' sözcüğü yerine geçen Arapça *al-nafs* (*nefs*, *nefes*; öteki bazı dillerde *anima*, *die Seele*, *l'âme*) kullanılmaktaydı ki, o da eski Yunanca *psuché* sözcüğünün en eskideki soluk, hava akımı anlamına denk düşmektedir. Bkz. **İbn Sina Risâleleri, II (Les Opuscules d'Ibn Sina et Le Livre de la différence entre l'esprit et l'âme** par Qosta b. Luqa, édité, étudié et annoté par Hilmi Ziya Ülken (İstanbul: İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi Yay. No. 552, 1953): özellikle ss. 11-12.

arasında seçkin bir yer tanınan ve şaka konusu ‘dalgın profesör’ tipinin esin kaynağı, sonradan ‘yedi bilge’lerden sayılan Milet’li Thales’dir (c. İ.Ö. 636-546).²¹

Eflâton ve Aristoteles’in ayrı ayrı çizdikleri Thales portresi hem birbirini tamamlayıcı, hem de günümüzdeki tedirginlik verici gelişmeleri daha iyi değerlendirebilmek açısından dikkat çekicidir.

Eflâton’un *Theaitetos* diyalogunda Sokrates *figurasının* temsil ettiği erdem-severliği (*philo-sophia*) ya da bilgeliği aceleci iş bitirir başkalarınınkinden ayırdeden özellikleri diyalogun kişilerinden Theodoros’un gözünde belirgin kılmak için Thales’i şöyle örnek getirdiğini görüyoruz:

Sokrates: Thales misalini kastediyorum, Theodoros. Thales gök olaylarını incelemek için yukarıya bakarken bir kuyuya düşmüş, zeki ve alaycı bir Thrakia’lı hizmetçi de, gökteki şeyleri bilmeye çabalarken burnunun ve ayaklarının dibindekinden haberi yok diye alay etmiş. Aynı alay kendisini tamamıyla felsefeye vermiş olan herkese uygun gelir. Çünkü böyle birinin yakınından da komşusundan da haberi yoktur; bunların yalnız ne ile uğraştığını değil, genel olarak insan mıdır, yoksa ne türlü bir varlıktır, bunu bile bilmez. Fakat onun aradığı, dinle[n]meden soruşturduğu şey: insanı[n] gerçek özü ve bunun başkalarından eden’lik ve edilen’lik bakımından ayrılığıdır. Ne demek istediğimi elbette anlıyorsun, değil mi Theodoros, yoksa anlıyamadın mı?

Theodoros: Elbette; anladım; doğru söylüyorsun.

Sokrates: İşte bunun için, dostum, böyle bir kimse,..kuyuya veya hayatın herhangi bir girdabına yuvarlanınca yalnız Thrakia’lı kadınlar önünde değil, geri kalan bütün halk karşısında da gülünç olur. Beceriksizliği ve acemiliği yüzünden sersemlik şöhretini kazanmak talihsizliğine uğrar. Hakarete maruz kaldığında, bu gibi şeylerin karşısındaki mutlak ilgisizliğinden dolayı hiçbir şeyin kötüsünü bilmediği için kimseye aynı şekilde karşılık vermeyi bilmez. Onun için pısrıklığı ile kendisini gülünç eder. Övmelerde ise başkaları türlü türlü yükseklere çıkarılırken onun adamakıllı güldüğü görüldüğünden deli yerine konulur... İşte bütün bunlar: hem apaçık gururu, hem ayağının dibindeki şeyler hakkındaki cahilliği, fakat hepsinden önce beceriksizliği, onu halkın gözünde gülünç kılar.” (174b-175b) [vurgu ve düzeltmeler benim]²²

Thales’le ilgili bu öykünün sonradan başka biçimlerde anlatıldığına da tanık oluyoruz. Örneğin İ.S. üçüncü yüzyılın ilk yarısında yaşadığı tahmin edilen Diogenes Laertius’un kitabının Thales’e ayrılan kısmında aynı öyküye değişik bir nüans katılmaktadır:

²¹ Arada bkz. Hasan Ünal Nalbantoğlu, “Dalgın Thales, Uyanık Üniversite A.Ş.” **Çizgi Ötesinden: Modern Üniversite, Sanat, Mimarlık**, (Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, 2000): 27-35.

²² Türkçe’si için bkz. Eflâton, **Theaitetos**, çev. Macit Gökberk: 86-88. [altını ben çizdim]

“Anlatılır ki, bir keresinde yıldızları gözlemlemesi için yaşlı bir kadın onu ev dışına çıkardığında bir hendeğe yuvarlanmış; imdat çağrısına da yaşlı kadından şöyle bir sert cevap gelmiş: ‘Daha ayağının ucundakini göremiyorsun, ey Thales; gökleri nerden bileceksin ki?’ ”²³

Aristoteles de *Nikhomakhos’a Etiğinde* (1141b1-8) şunları yazar:

“Söylediklerimizden çıkan şu: bilgelik [*sophía*] bir bilimdir [*èpistème*] ve doğa gereği en değerli nesnelerdeki [sezen]ustur [*nóos; nóus*]. Bunun için Anaksagoras’a, Thales’e ve böyle kişilere aklı başında [*phrónimos*] değil, ‘bilge’ [*sophós*] diyoruz, çünkü insanca iyileri aramadıklarından ötürü kendilerine yararlı şeyleri bilmedikleri, büyük, hayranlık verici [*thaumasta*], zor, tanrısal [*daimonia*] ama yararsız şeyleri bildikleri söylenir. Oysa aklı başındalık [*phronésis*] insansal şeylerle ve üzerinde düşünüp taşınılacak şeylerle ilgilidir.”[vurgu ve ufak değişiklikler benim]²⁴

Öte yandan, aynı Aristoteles bu kez de neden Thales gibilerin bilgelik (*sophía*) uğruna pratik aklıbaşındalığı (*phronésis*) nasıl teptiklerini açıklamak için de Eflâton’un *Theaitetos* diyalogundaki öyküyü destekler yönde bir başka söylentiye *Politikon*’unda (1259a3-28) aktarır. Aristoteles, aslında Thales örneğini getirirken servet edinerek tekel kurmanın yollarını açıklamakta ama bu arada Thales’in kendisini yararsız ve gülünç bulan zamanının tüccar kafalılarına verdiği dersi de anlatmaktadır:

“örneğin Milet’li Thales’in planı zengin olmak için bir araçtır... Öykü oldur ki, felsefenin yararsızlığını Thales’e göstermek için onun yoksulluğunu örnek getirir dururlarmış; ama o astronomi bilgisinin yardımıyla daha mevsim kış iken gözlem yaparken, seneye büyük bir zeytin mahsulü kaldırılacağını tahmin etmiş ve az bir para biriktirip Milet’de ve Sakız adasında âtil zeytin preslerini önden kaparosu ödeyerek kiralayıp kapatmış. [Doğru tahmin ettiği gibi,] hasat mevsimi gelince de bir anda bu presler için ani talep çıkmış ortaya. O da kendi koyduğu koşullarla bu zeytin preslerini kiralayarak büyük bir servet edinmiş. Böylece ispat etmiş ki, feylesoflar zengin olmayı seçmişlerse bu onlar için hiç de zor değildir; ama buna aldırılmazlar ki. Denilir ki, Thales de bilgeliğini öyle göstermiştir.”[vurgu ve düzeltmeler benim]²⁵

Dönelim artık günümüze. Bugün de aynı hasleti sergileyen sınırlı sayıda ama yeterince örnek vermek mümkündür. Şimdinin akademik çatıları altında *daímon*’unun çağrısına kulak veren kişinin dar kalıplara sıkıştırılmamış ve titiz bir ‘uzmanlık’la içiçe coşku dolu

²³ Kadının sitem, hatta azarlaması Yunanca aslında şöyle: “*‘sù gár, hòi Thalé, tà èn posín ouì dunámeos ideîn tà èpì toû oùranoù oíei gnósesthai?’*” Bkz. Diogenes Laertius, **Lives of Eminent Philosophers**, with an Eng. tr. by R. D. Hicks (London: William Heinemann, Ltd., 1980): 34-35.

²⁴ Bkz. Aristoteles, **Nikhomakhos’a Etik**, çev. Saffet Babür (Ankara: Ayraç Yayınevi, 1997): 120-121.

²⁵ Aristoteles, **Politics**, Eng. tr. by H. Rackham (London: William Heinemann Ltd., 1932): 54-57. [altını ben çizdim.]

bu ‘*mania*’yı yaşaması ideal bir durum elbette.²⁶ Çünkü Max Weber bile kendi gününün akademik yaşamını vahşi bir oyuna benzetmişti.²⁷ Diyelim ki, kanı ağır üniversite koşullarında bir akademisyen âtil bir memur-akademisyenliğin rehabetinde çürümek ya da endüstriyel tempolu bir ortamda ‘yuppie’liğin yıpratıcı hırsıyla proje kalıplarına göre yazı, rapor yetiştirme furyasına kapılmayı değil de, onun yerine *daimon*’unun neyi yapacağını söylemeyi asıl neleri yapmaması gerektiğini²⁸ telkin etmesiyle tercihini öncelikle zevk alarak öğretmek, böylece düşünmeyi de sürekli yeniden öğrenmek yönünde kullanmış olsun. Bu durumda hoca ile öğrencileri arasındaki sözlü alışveriş ve ilişkide de Steiner’in ‘ideal senaryo’su olan “karşılıklı güvenin *erosu*”ndan söz etmeye başlayabiliriz.²⁹ Öğretilenlerin hep geçici olduğunu baştan kabulle, bu sürecin aynı zamanda ‘hoca’nın olası hatalarını da düzelterek verimli bir muhalefeti olanaklı kıldığını unutmamalıyız.³⁰ Daha da ileri giderek, bazılarını aşırı gelecek bir iddiada bile bulunabiliriz Gadamer’le birlikte: Üniversite amfisinde kalabalık bir ‘kitle’ye verilen bir kürsü dersi yalnızca tek yönlü bir anlatıdır; birileriyle konuşmak, etkileşime girmek

²⁶ Bu ideale yakın bildiğim iyunin de üstünde iki örnek, “klâsikler” ve Antik Çağ alanlarında Moses I. Finley ile Jean-Pierre Vernant’ın *daimon* güdümündeki esin dolu, derinlikli çalışmalarıdır. Ayrıca, Moses I. Finley’in Antik Yunan *polis*’i üzerine bazı geç dönem yazılarında giderek Max Weber’in aynı konuda yazdıklarına değer verdiği, bu nedenle de katı Marxçı bazı İtalyan ve Fransız tarihçilerince eleştirilerek, onlarla tartışmak zorunda kaldığı da bilinir; bkz. M. I. Finley, “Max Weber and the Greek City-State” ve “Epilogue,” **Ancient History: Evidence and Models** (Harmondsworth, Eng.: Penguin Books, 1987 [1985]): 88-103; 104-108; C. R. Whittaker, “Qui êtes-vous, Sir Moses,” **London Review of Books**, VI/3 (6 March 1986): 10-11.

²⁷ [»Das akademische Leben ist also ein wilder Hasard.«], Weber, »Wissenschaft als Beruf«, **A.g.e.**: 530. [İng.: “Science as a Vocation,” **A.g.e.**: 134.].

²⁸ Hannah Arendt bu noktanın önemini şöyle vurgular: “Sokrates’in *daimonion*’unun kutsal sesi dahi ona neyi yapmaması gerektiğini söyler. Shakespeare’in sözcükleriyle, ‘insanı engellerle doldurur.” Hannah Arendt, “Thinking and Moral Considerations,” **Responsibility and Judgement**, Ed. and with an Intro by Jerome Kohn (New York: Schocken Books, 2003): 187.

²⁹ Yazımızın bu kısmında büyük ölçüde henüz basılmamış şu çalışmamdan yararlandım: “Çeviri/Yorum, İhanet, Dostluk,” [“**Kavramlar Çevrildikçe: Çeviri Düşüncemizi Biçimlendiriyor (mu?)**” **Sempozyumu**’nda sunulan bildiri (Boğaziçi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çeviribilim Bölümü, İstanbul, 14-15 Kasım 2005). O yazıda da kullandığım Heidegger’in Jaspers’e gönderdiği bir mektubunda kitabı “Varlık ve Zaman” ve yayın yapmak üzerine yazdıkları bu noktaya açıklık getiren bir örnek olarak ele alınabilir: “Az zaman önce sözümona bir kitap yayınladığım gerçeğini artık düşünmüyorum bile; arada sırada hakkında çıkan kitap eleştirilerinin hatırlatması dışında. İnsan burada tuhaf şeyler yaşıyor. Şurası kesin ki kitap [Varlık ve Zaman] eleştirilenler ya da benzerleri düşünülerek yayınlanmadı. Ya şu zamane tıknafesliğine ne demeli? [Ob überhaupt, für die kurzatmigen Zeitgenossen?] Kaç kere okudum, yok başkalarının çoktandır tohumlarını ektiği Dilthey ile Husserl’in sentezini gerçekleştiren ben miyim - hem de Kierkegaard ve Bergson’dan alınıp üstüne serpiştirilmiş bir kaç baharatla... Günümüzde çokca okumayı rutin olarak sürdürüyorsan yayın yapmaya gerek olmadığı yolundaki eski inancım artık daha da güçlendi – belki bunun tek istisnası bir yere atanarak aylığın artması için yayın yapmak olabilir – ama sonunda kendinin böyle bir şeyi yapmasına bir kerelik izin verirsin.” (24 Eylül 1928) Mektup no. 70, Heidegger / Jaspers, **Briefwechsel, 1920-1963**: 103-104 [İng.: **The Heidegger-Jaspers Correspondence**: 102.]

³⁰ Steiner, **Lessons of the Masters**: 177.

değildir. Öğrenci öğretilen şeyi zaten baştan bildiğinin bilincinde değildir; hocalık da bu kendi bilincine varma sürecinde eyleycilikten, aracılıktan ibarettir.³¹

Daimon'unun işaret ettiği seçişle gelebilen hoca-öğrenci ilişkisi elbette eski 'usta – çırak' ilişkisinin bir türü, akademik dünyaya özgü olanıdır. Bu sürece damgasını vuran *eros* - ki bu sözcük de bir mecazdır - yoluyla renklenen ilişkinin iç çelişkileri kendilerini 'hoca-öğrenci' ilişkisini büyük ölçüde belirleyen "sözlü" alışverişte dışa vururlar. Üstelik, öğrenciyi hocanın gölgesinden kurtararak bağımsızlaştırması beklenen aynı *eros*'un damgaladığı bir 'ideal senaryo'nun ille de sözlü iletişim üzerine kurulması da gerekmez. Müzik, resim, plastik sanatlar, dans gibi alanlarda hocanın yaptıklarının öğrenciye örnek oluşturduğu, sessiz ve belki de 'söz'ünkünden bile daha güçlü bir etkiden söz etmek mümkündür.

Bu gibi etkileşimler ve deneyimlerin hem yekdiğerine ve ileride daha iyi bir 'yer' için (yani her tür gelecekteki 'öteki'ne) güven, umut ve inancı güçlendirdiğini düşünen Steiner '*confidentiality*' sözcüğünün gizlediği üç anlama [*confiding/trust*=güvenme; *confidence*=umut; *fide*=inanç]³² dikkati çekerken bir diğer önemli noktayı ön plana çıkarmaktaydı – ki bunu bilginin hatırlamaya, belleklenmeye dönüşmesi olarak da görebiliriz. Aynı Steiner bir ustanın "yaratıcı uykusuzluğu"nun tetiklediği tüm bu paylaşımın, "*eros*'un repertuarı"nın bir parçası olduğunu eklemeyi de ihmal etmiyordu.³³

Bu etkileşimi bir tür çeviri süreci olarak da görebiliriz. Zaten ister iki dil arasında ister aynı dil içinde olsun, her sözlü ya da yazılı çeviri [*die Übersetzung*] ya da aktarım hep bir yorumu da [*die Auslegung*] beraberinde getirir. Bu ister istemez bir yeniden-konuşlandırma demektir. Ama aynı süreç yalnızca basit bir 'aktarım' [*tradendere*] olmayıp, bir 'geleneğin' [*traditio*] aktarılışıdır da.³⁴ Bunlardan da öte, bu aktarma 'hoca'nın öğrettiklerinin aşılması anlamında olumlu bir çeviri/yorum, bir tür 'ihamet' de içerir. Bir başka deyişle, 'üstad-çömez' ya da 'hoca-öğrenci' ilişkisinde aktarılanlar yoluyla bir gelenekten kopuş ve kaçınılmaz ortaya çıkan ihamet.³⁵ Aynı sözcükler ve tam karşılıkları bulunup kullanıldığı durumlarda bile, zorunlu tarihsel nedenlerle, hoca ile öğrenci arasındaki kuşak (ve zaman) farkının da ister istemez yol açtığı bir 'ihamet.'

³¹ Hans-Georg Gadamer, "Education is Self-Education," *Journal of Philosophy of Education*, XXXV/4 (2001): 529-538; özellikle 529.

³² George Steiner, *Grammars of Creation, originating in the Gifford Lectures for 1990* (New Haven and London: Yale University Press, 2001): 153.

³³ *Lessons of the Masters*: 27.

³⁴ Latince 'çeviri' ve 'gelenek' sözcükleri arasındaki akrabalığı [*traditio / translatio*] anımsayalım: Madem ki her çeviri [*Übersetzung / traductio*] aynı zamanda somut tarihsel bir konjonktürün koşullarında gerçekleşen bir yorum [*Auslegung*], bir yeniden-konuşlandırmadır, burada zorunlu bir 'ihamet' [*treason*] de söz konusudur.

³⁵ *Lessons of the Masters*: 2-3; yanında bkz. George Steiner, *Errata: an examined life* (London: Phoenix, 1998): 23.

Günümüz uzmanlar dünyasının bilgi-iktidar ilişkileri ağında en azından unutmaya terk edilen işte tam da kişi *daimon*'unun fırtınasına kapılarak gerçekleşen bu doğurgan, yeniye gebe eleştirel kopuşdur. 'Sözlü' eğitim yanlış içerdiğinde bile, bu 'yaratıcı bir yanlış'tır. Ne denli yetkin olursa olsun, yazıya dönüşen söz ise, tam tersine, onu okuyanı dinlemez. Diyebiliriz ki, yazılına sonradan meydan okunulsa da okuma hep bir yarım-ilişki olacağından, onda bir 'söyleşi'nin dinamizmini bulamazsınız. Steiner'in benzetmesiyle, düşünce yazıya döküldüğünde mermere dönüşmektedir, yazılan abidevi görünüşlü bir mermer olsa bile.

Sığ uzmanlıklar dünyası, hazırlanan tezler dahil, şablonlaşmış yazı egemenliği altında değil midir bugün? Doktora tezi olarak sunulan bilimsel çalışmaların büyük çoğunluğunun ağırlıkla dar uzmanlık birikimine dayanmasından yakınmaktadır Gadamer de. Bu ustaya göre, belirli koşullar altında bunun yararlı araştırma sonuçlarına yol açtığı gerçeğini inkâr edemeyiz elbette; ama bu süreçte yaşanan önemli deneyimlerin kişinin mesleki yargılama kapasitesine ve eğitimine yaptığı katkı onun dildünyada ayakta kalması ve yer tutması için hiçbir zaman yeterli olamaz. Gadamer bugün bu alandaki gerçekliğin ağırlıkla moda konulara yapışarak, çalışma sonuçları müphem olabilir korkusuyla, düşüncede, çalışmada risk almaktan kaçmak şeklinde tezahür ettiğine özellikle dikkat çekmektedir.³⁶ Giderek, böyle durumlarda yazının kurnaz, hatta pervasız gerekçelere bile açık çek verme potansiyeli taşıdığı bile öne sürülebilir. Bir kısım üniversite çalışanlarının ders, seminer vermek gibi 'söz'lü etkileşime dayanan süreçlerden neden korktuğuna, kaçtığına şaşmamalı.³⁷ Oysa, özellikle geniş bir yelpaze oluşturan insan bilimleri alanında hoca ile öğrencilerin karşılıklı paylaşmanın önemini farkettiği, duyguların, tutkuların, hatta reddedişlerin yeşerdiği ders ve seminerler en önemli, en şaşırtıcı 'içgörü'lerin [*insights*] de çoğu kez farkında olunmadan hocanın benliğinde ortaya çıkıvermesine yol açan deneyimlere sahne olurlar.

Yineleyelim, *daimon*'un güdülemesiyle önu açık ilerleyen bir etkileşim ağırlıkla 'söz'e ve yüzyüzeliğe dayanmaktadır. Bu nedenle, Steiner de aslında poetik-felsefi bir kurgu, bir *figura* olarak alınması gereken Sokrates'in Eflâtun'un diyaloglarında sergilediği karşılıklı etkileşime her zaman 'yazı' karşısında öncelik tanımaktadır.³⁸ Bu arada Weber'in söz konusu yazısına göndermede bulunan Steiner'in de tıpkı Weber gibi bilimlerde 'uzmanlığı' *kendi başına* alındığında iyi, hatta hayranlık uyandıran bir yetkinlik, bilgililik olarak gördüğünü de hemen belirtelim. Klâsikler, arkeoloji, karşılaştırmalı edebiyatın ya da belirli bir bölge ve kültürün tarihi gibi bilgi alanlarında sürekli öğrenci kalan

³⁶ Gadamer, "Education is Self-Education": 537.

³⁷ Üniversite düzenine lâfda muhalif, gerçekte ise kurnaz 'kuşku stratejileri'ni seferber ederek papağanca teori yapan 'eyleyiciler'e özgü güvensizlik, umutsuzluk ve inançsızlıkla yüklendiğinde, olan zayıf muhalefeti de sıfırlanan kurgusökümler ve postmodern anlatıların da (Steiner) aynı işlergerçekliğin bir parçası olduğunu ayrıca belirtmek gerekir.

³⁸ Steiner'in gözünde (A.g.e.: 32 vd.) 'yazı,' söylemin akıcılığına, devinimine son vererek onu tutsak kılar ve hele bitmemişlik ve dağıtıklığın egemen olduğu günümüzde bellekhanımı [*mnemosyne*] da yerinden eder.

‘akademisyen-uzmanlar’ karşısında elbette şapka çıkarmamız gerekir – ki buna en iyi örnek bir zamanlar üniversitede saygın bir yer işgal etmiş bulunan Nietzsche’dir.³⁹

Üniversitelerde beliren yeni bilgi-iktidar topografyasına karşıtlığı kuşku götürmez aynı Steiner doğası gereği bilinmeyene açık ‘söz’e dayanan eğitimin iç tarihsel gelenekleriyle oluşan ‘belleğin’ tekno-bilimselliğe kendini alabildiğine kaptırmış günümüz üniversitelerinde gereksiz ölçüde şişirildiği için şımarık bir ‘uzmanlık kültürü’nün tehdit ve baskısıyla yok olmasından haklı bir tedirginlik duymaktadır. Peki, ancak uzun zaman içinde derinlemesine uzmanlık ve nerdeyse artizanal eğitimle oluşan ‘bellekhanım’a nerdeyse ölümcül darbe indiren tatsız bu yeni gelişmenin günümüzde üniversite öğrenim ve eğitimi üzerindeki etkisini nasıl değerlendirilmekteyiz Steiner?

“[Z]ayıf öğretim, pedagojik rutine sarılıp kalmak ve bilinçli olsun olmasın salt yararçı amaçları gereği alaycı [*cynical*] bir öğretim tarzı yokedicidir. Böylesi [öğretim] umut denen şeyi kökünden söküp atıverir. Kötü eğitim neredeyse kelimesi kelimesine bir cinayet, mecazi anlamda da bir günahdır.”⁴⁰

İlerisi için asla açık çek vermeyen ama baştan çıkardığını işliyormuş görünen şimdiki üniversite gerçekliği karşısında ahlâki seçimlerle de yüzyüze bırakan *daímon*’unu dinleyerek seçimini yapan bir hoca, tehlikeli bile olabilecek ‘seçkinyalnızlığa’ ne denli mahkûm olursa olsun, araştırmaktan, öğretmekten ve hiç bitmeksizin yeniden araştırarak, sorgulayarak öğrenmekten kendini alamayacaktır. Bunu üniversitedeki herkes yapmalıdır diyecek kadar safdil değilim; özellikle de günümüz akademik iş dünyasının ‘kârlılık’ güdümündeki iktidar ilişkilerini düşündüğümde. Ama şunu öne sürme hakkım var: Birisi dünya gerçeklerinden koparak şizofrenleşmeksizin, ‘fikirlerle yaşamayı’ kendi için yaşam boyu ‘uğraş’ (*Der Beruf*) seçmişse, hazırkiyimci akademiklerin sanılarının tam da tersine, o kişiye bu seçiminde yoldaşlık eden *daímon*’u düşüncesinin önemli kırılma noktalarında, yol ayrımlarında uğraşının umut kaynağı olduğunu onun kulağına hep fısıldayacak, ama hangi yola sapacağına kararını da gene ona bırakacaktır.

İşlergerçekliğin akıntısı karşısında bazı abdallara kürek çektirten de ‘*daímon*’unun sesine kulak kabartarak yapılan, sorumluluk yüklü bu gibi tercihlerdir. Bu tercih salt okumak, öğrenmek, araştırmadan ibaret değildir; yoksa fikir kabızlığından öteye geçemezdi. Bu tercih en başta içimizdeki ‘başkası,’ başkalarıyla da söyleşmeyi gerektirir. Yineleyelim hemen, bu iletişimin köşe taşlarından biri ve belki de en önemlisi, “söz”ün öne geçmesiyle bir tür dayanışma ruhunun yükselmesine imkân tanıyan ders ve seminer ortamlarıdır. Bir üniversitede ‘eylemliliğin’ sürekli objektif bir baskı olmayı sürdürdüğü, kazanıldığında da kimilerinde tam bir uyuşturucu işlevi gördüğü ‘yeni çağ’ insan bilimlerinde de bu süreci niteleyen ‘*eros*’un kimilerini bilgi aşkının okuna hedef yaptığını düşünmek güç veriyor insana. Ama biliyoruz, *eros* da teminat belgesi vermez okunun hedefi yaptığı kişiye. Eğer bu bir tür aşk, aşk dedikleri de ‘ince iş’ ise, ‘*eros*’a bizi hedef gösterenin de salt zihinsel değil gönülden de gelen ‘emek’ olduğunu düşünmeliyiz.

³⁹ Örnekler için bkz. yukarıda Not 8.

⁴⁰ Steiner, A.g.e.: 18.

Elbette ‘ince iş’ çıkarıp çıkarmama kararını de size bırakan akademik *dáimon*’unuz içinizi kabartmayı, can hanenizi dalgalandırmayı sürdürüyorsa eğer. Steiner’in çarpıcı ifadesiyle, ‘nerdeyse psikosomatik’ bir itkiyle, *dáimon*’un telkinine kapılarak gebe ruhların ebesi rolüne soyunan, böylece çoğunluğu pençesine alan ‘*amnesia*’ karşısında direnerek, farkında bile olmaksızın başkalarının da ‘bellekhanım’la tanışmasında aracılık, çöpçatanlık yapan bir abdal figürü. Büyük ölçüde ideal bir tiplene kuşkusuz; ama tam da bu nedenle o abdal figürünün giderek *dáimon* geçmez, düşün uçmaz topraklarda güvensizlik ve paranoya yüklü egemenliğini sözde-karşıtları yoluyla bile sürdürmeye çalışan şimdiki akademik mozolenin rahipliğine de (dez)enformasyon mezbeleliğinin savunuculuğuna da soyunmayacağını görmek zor değil. Görmek istemeyenler düşünsün.

3 Temmuz 2007, Kavaklıdere, Ankara